

کتابشناسی میرزا رفیعای نائینی

غلامرضا گلی زواره

شیخ حر عاملی در شمار شاگردان او بوده و او را ستوده‌اند.

در ذیل، فهرست آثار میرزا رفیعا آورده می‌شود:

۱- شجره الهیه. رساله‌ای است فارسی و حاوی مباحثی عمیق با نثری متین و نسبتاً ثقیل در مسائل اعتقادی شیعه که از نظر کلامی و فلسفی به تحریر آن مبادرت شده است. در لابلای مضامین فلسفی و کلامی این اثر، بحثهای تفسیری هم دیده می‌شود. از مزایای رساله حاضر این است که در لابلای کتاب، شبهات و سؤالاتی که ممکن است برای مخالف و موافق پیش آید، مطرح شده و با ژرفنگری خاصی به جواب آنها پرداخته شده است. رساله حاضر را میرزا رفیعا به نام شاه صفی (شاه سلیمان صفوی) نوشته و در نهم ربیع الاول ۱۰۴۷ از آن فارغ گشته است.

آغاز رساله: «بسم الله الرحمن الرحيم، الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد وآله اجمعين». پایان آن: «مفهوم می‌شود که آنچه ذکر نمودیم مراد بوده، والله اعلم».

مؤلف در سبب تألیف آن می‌نویسد:

... اما بعد چون عظیم‌ترین نعمتی که انسان به آن اختصاص یافته، معالم دینی و معارف یقینیه است که نجات و فلاح نشاتین به تحصیل و نشر آن منوط است و خسران عظیم و عقاب الیم به فقدان و کتمانش مربوط، بنده قلیل البضاعه کثیر المعاصی، محمدین حیدر الملقب به رفیع الدین الحسینی الطباطبائی نبذی از مسائل متعلقه را در سلک تحریر و بیان منظم گردانیده،

میرزا رفیع الدین طباطبائی، معروف به میرزا رفیعای نائینی و میرزا رفیعا، در سال ۹۹۸ قمری، مقارن با سومین سال سلطنت شاه عباس اول، در زواره به دنیا آمد و پس از ۸۵ سال عمر با برکت، در اصفهان، رخ در نقاب خاک کشید.

میرزا رفیعا، از فلاسفه مشهور بوده و علاوه بر آن، در حدیث نیز تبحر داشته است. شروحي که وی بر اصول کافی و صحیفه سجادیه نوشته، نمونه بارزی از احاطه ایشان بر روایات است. جالب اینکه مباحث فلسفی و کلامی ایشان نیز حاوی مطالبی است که در آنها به روایات استناد شده و در واقع بحثهای عقلی خود را با کلام ائمه -ع- زینت داده است.

از دیگر جنبه‌های تخصص این دانشور شیعه، تسلط بر تفسیر قرآن است گرچه وی اثر مستقلی در تفسیر ندارد، ولی اگر در مباحث فلسفی و کلامی او دقت شود، برداشتهای عمیق او از آیات قرآن آشکار است.

اغلب تراجم نویسان، میرزا رفیعا را در زمرة فقها قلمداد نموده‌اند و در برخی منابع آمده که ایشان در مسائل فقهی صاحب نظر و نکته‌سنج بوده است. به عنوان نمونه، وی قائل به وجوب تخیری نماز جمعه بوده است و میرزا علی رضا تجلی در ردیه خود بر رساله محقق سبزواری نام او را جزو فقهایی می‌آورد که بر این عقیده بوده‌اند.^(۱)

از اساتید میرزا رفیعا، شیخ بهائی و مولی عبدالله شوشتری و میرابوالقاسم فندرسکی بوده‌اند و علامه مجلسی و

ایران) به چاپ رسیده است. (۴)

۲- ثمره شجره الهیه. این رساله، ملخصی است از شجره الهیه و در واقع تکمیل کننده مباحث آن، آغاز آن چنین است: «بسم الله الرحمن الرحيم، هو المستعان، الحمد لله الذي بالالهية لجميع ماسواه، المتفرد بالرئوبويه لقاطبه ما عداه، ...» و پایان آن: «و درود بر خیر البشر و خاتم النبیین و آله الطیبین و الطاهرین، اقتصار نمود، تحریر آفی شهر ذیحجه الحرام سنه سبعین و الف هجریه».

پس از توضیحات نویسنده، در آغاز کتاب مقدمه ای در دو باب به دنبال آن آمده است. مقصد اول کتاب که در هشت باب تبویب شده، در توحید و صفات جمال خداوند است. مقصد دوم که مشتمل بر چهار باب، به بحث در باره صفات جلال خداوند اختصاص یافته است. مقصد سوم در پنج باب، افعال را دربر می گیرد. مقصد چهارم بر بعثت رسل و انبیاست و شامل چهار باب. مقصد پنجم در شش باب عهده دار بحث امامت است. پایان بخش کتاب، بحثی است درباره معاد جسمانی.

نسخه هایی از این رساله همراه با شجره الهیه در کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی مشهد موجود است. همچنین در کتابخانه مسجد جامع گوهر شاد، نسخه ای از این کتاب به شماره ۵۵۲، با مشخصات ذیل نگاهداری می شود: قطع رقعی، خط نستعلیق، شکسته، تحریر در سال ۱۲۳۸ هجری قمری.

نسخه ای دیگر در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران به شماره ۴۰۳۳، خط نسخ، تحریر شده در سال ۱۰۷۰ قمری و قطع رحلی، موجود است که آغاز آن افتاده است.

رساله حاضر را آقای عبدالله نوری تصحیح کرده و در کتاب عامری نامه، از انتشارات یغما در سال ۱۳۵۳ شمسی، چاپ شده است. (۵)

۳- شرح اصول کافی. این شرح که ظاهراً ناتمام است، سه نسخه آن به شماره های ۱۶۹۷، ۱۶۹۸ و ۳۳۸۰ در کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری تهران موجود است.

در فهرست کتابخانه آستان قدس رضوی، ذیل معرفی نسخه خطی شرح اصول کافی آمده است:

میرزا رفیعا شرحی عربی بر کافی نوشته است به عنوان «قوله» و حاوی تحقیقات و تدقیقاتی است که آن را تمام ننموده. نسخه موجود در کتابخانه آستان قدس تا حدیث شریف

بر نهجی ایراد نمود که هر یک از مبتدی و منتهی علی اختلاف المراتب، از آن منتفع گردند و این رساله را به شجره الهیه موسوم گردانیده مرتب ساخت بر مقدمه و هشت مطلب.

رساله حاضر یا مقدمه ای مشتمل بر دو فصل، آغاز می شود. بعد از مقدمه، مطلبی در اثبات واجب الوجود در چند سطر آمده است. ولی مطلب دوم که در صفات ثبوتیه خداوند است در هفت فصل تنظیم شده است. فصل اول در علم باری سبحانه، فصل دوم در قدرت باری جل شانه، فصل سوم در آنکه باری تعالی حی است، فصل چهارم در آنکه باری تعالی جلّت عظمت مرید است، فصل پنجم در آنکه باری سبحانه سمیع و بصیر است، فصل ششم در آنکه باری تعالی متکلم است، فصل هفتم در آنکه واجب الوجود ازلی و ابد است. مطلب سوم نیز در پیرامون صفات سلویه خداوند، می باشد و شامل هفت فصل است. مطلب چهارم که مشتمل بر ده فصل است به بررسی افعال و توحید افعالی پرداخته است.

مرحوم ابوالقاسم رفیعی مهرآبادی، از فضلاء معاصر دو نسخه خطی از این رساله را که یکی در سال ۱۰۶۷ قمری و دیگری به سال ۱۰۷۳ قمری تحریر گردیده، ملاحظه کرده است.

سه نسخه از این رساله در کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی مشهد با مشخصات ذیل موجود است.

۱- شجره الهیه، تاریخ فراغت از تألیف، نهم ربیع الآخر ۱۰۴۷ که رساله ثمره شجره الهیه و نیز رساله ای به نام حدائق الصالحین از شیخ بهائی، ضمیمه آن است. رساله اول و دوم در جمعه ۲۲ ذیحجه ۱۰۹۲ قمری به خط شکسته نستعلیق، توسط محمد معصوم بن علیرضا حسینی تحریر گشته است ۱۰ سطری، ۸×۱۴، قطع ۵/۱۳×۱۹. (۲)

۲- نسخه ای دیگر به شماره ۵۹ تحت عنوان مجموعه در این کتابخانه موجود است که قسمت اول آن رساله شجره الهیه میرزا رفیعا می باشد. (۳)

۳- نسخه دیگری شامل شجره الهیه و ثمره شجره، در این کتابخانه به شماره ۱۳۳۷ موجود است.

همچنین در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، نسخه ای از این اثر به شماره ۱۵۹ موجود است که از جمله موقوفات علی اصغر حکمت می باشد.

آقای عبدالله نورانی، از فضلاء معاصر، نسخه یاد شده را تصحیح کرده که در نشریه جاویدان خرد (نشریه انجمن فلسفه

«انکم لاتکونون صالحین حتی تعرفوا» مذکور در باب «معرفة الامام و الروایة» را دارد و معلوم می شود کاتب، آن را ناتمام گذارده است.

آغاز کتاب: «الحمد لله رب العالمین و الصلوة علی سید المرسلین و خاتم النبیین محمد و آله الطاهرین قوله المحمود له نعمته المعبود لقدرتة لما كان الغامه باعثالان یحمد و شکرأ لما وقع و حسبأ لما یقع و قدرته علی ما یشاء ...» پایان آن: «و حیث قال یتقبل الله من المتقین».

در کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی مشهد مجموعه ای به شماره ۱۴۲۲ موجود می باشد که چهارمین بخش آن شرح کافی است از سید امیر رفیع الدین طباطبائی. امیر معصوم قزوینی (متوفی به سال ۱۰۹۱ قمری) که از شاگردان میرزا رفیعا بوده، در پشت صفحه اول این نسخه مرقوم داشته است: «... و بعد فهذه تعلیقات ذقیقه و تدقیقات انیقه متعلق بایضاح المقصود و تبیین المرام و ابداء الاحتمالات الاحادیث المرویه من اهل بیت العصمة علیهم السلام فی نبد من اصول کافی ...» و بعد از آن به معرفی شارح کتاب که خود، شاگردش بوده، پرداخته است.

آغاز این شرح یا حاشیه: «بسمله قوله المحمود لنعمته المعبود لقدرتة. لما كان الغامه تعالی باعثأ لان یحمد شکرأ لما وقع. این نسخه از آغاز تا شرح حدیث عرض ما بین صنعا الی ایله از باب ما فرض الله عزوجل و رسول من الکون مع الاثمه (ع) از کتاب حجت اصول کافی را دارد و نسخه را کاتب به پایان نبرده است.»

مشخصات: نستعلیق، نام کاتب نامعلوم، ۱۹ سطری، عنوان و نشانه ها شنگرف، کاغذ ترمه، جلد تیماج قهوه ایی لایه ایی. (۶)

۴- حاشیه بر صحیفه سجادیه: بر این کتاب نفیس تاکنون حواشی و شروحنی از سوی عالمان شیعه نوشته شده است. از جمله آنها، شرحی است که محدث جلیل سید نعمت الله جزایری بر این کتاب شریف نوشته است. همچنین سید علیخان حسینی شیرازی صاحب کتاب سلافة العصر از معاصرین «رفیعا»، صحیفه را شرح کرده است. و نیز بدیع الزمان هرنندی قهپایی، فقیه محدث عصر صفوی (معاصر با شاه عباس اول) بر اثر مذکور شرحی نوشته است. (۷) راقم این سطور اطلاعی در مورد نسخه خطی این رساله میرزا رفیعا به دست نیاورده است.

ولی تراجم نویسان ذیل معرفی او، اثر مذبور را جزء آثارش شمرده اند.

۵- شرح حدیث حدوث الاسماء. رساله حاضر که به عربی نوشته شده، از تألیفات میرزا رفیعاست. آغاز آن: «قال (ع) الله تعالی خلق اسماء بالحروف غیر متصوف الخ فی اکثر النسخ اسماء بلفظ الجمع و فی بعضها اسماء بالافراد». انجام آن: «و یتسوی فیه صحة التعبير عنه بهاء، هذه من افاداته میرزا رفیعا، والسلام علی من اتبع الهدی و لعنة الله علی اعدائهم الی يوم الدین». نسخه ای از آن به شماره ۱۱ و با مشخصات زیر در کتابخانه مجلس شورای اسلامی نگاهداری می شود: خط نسخ بدون نام محرر، ۱۹ سطری، عنوان و نشان قرمز رنگ. (۸)

۶- حاشیه بر شرح علی الارشاد، از محقق فقیه، ملا احمدین محمد اردبیلی (مقدس اردبیلی). ۷- حاشیه بر شرح ارشاد الاذهان علامه حلی. شیخ آقا بزرگ تهرانی در کتاب الذریعه، ذیل معرفی کتاب مزبور، چنین مرقوم داشته است: از کتابهای میرزا رفیعا، شرح ارشاد الاذهان علامه حلی است و نام حاشیه نیز بر آن اطلاق می شود. ۸- حاشیه بر مختلف علامه؛ ۹- حاشیه بر مدارك الاحکام؛ ۱۰- حاشیه بر شرح حکمة العین میرک بخاری؛ ۱۱- حاشیه بر شرح اشارات خواجه نصرالدین طوسی؛ ۱۲- حاشیه به شرح مختصر الاصول حاجی؛ ۱۳- رساله ای در اقسام تشکیک و حقیقت؛ ۱۴- رساله ای در شبهة استلزام؛ ۱۵- حاشیه بر شرح حکمة العین شریف جرجانی؛ ۱۶- اجوبة المسائل در خصوص عبادات که به فارسی نوشته شده است؛ ۱۷- حاشیه بر قواعد علامه حلی.

پی نوشت ها

- ۱- دین و سیاست در دوره صفوی رسول جعفریان ۱۰ (قم، انتشارات انصاریان) ص ۱۷۱.
- ۲- فهرست کتابهای خطی کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی مشهد، ج ۱، ص ۴۸۴ و ۴۸۵.
- ۳- همان، ج ۳، ص ۱۳۳۳.
- ۴- ر. ک: مجله جاویدان خرد (سال دوم، شماره دوم، پائیز ۱۳۵۵) ص ۳۸-۶۱.
- ۵- ر. ک: عامری نامه. از انتشارات مجله یغما. سال ۱۳۵۳. ص ۲۷۶-۳۳۱.
- ۶- ماخذ شماره ۲. ص ۵۶۸، ۵۶۹ و ۵۷۰.
- ۷- فوائد الرضویة. حاج شیخ عباس قمی ج ۲، ص ۲۴۵.
- ۸- فهرست کتابخانه مجلس شورای اسلامی. ج ۱۲: کتب خطی عربی. احمد منزوی. ص ۳۶.